

U isto vreme, to je bio način pisanja na koji sam mogla primeniti onaj tip toka sve ti u prozi Virdžinije Vulf, nešto mekši nego što je Džojsov tip toka svesti. Uostalom, junakinje Virdžinije Vulf i Džojsovi junaci, kao i Tišmini, često su dati u trenucima krstarenja kroz grad.

Vrativši se iz biblioteke, ponovo sam iščitala "Mrtvi ugao". Sećam se da sam toliko bila opsednuta likom Karana da sam se jedva otrgla od potrebe da svom junaku dam prezime Karanov. Doduše, moj junak nije bio službenik kao Tišmin Karan, već urednik u jednom izdavačkom preduzeću, ali je isto kao i Karan prezirao svoju firmu, smatrajući je nedostojnom svojih mogućnosti.

Početak "Mrtvog ugla" je prosto paradigmatičan: "Na svoj grad u kome živi od rođenja Karan je toliko oguglao..." Kao i početak drugog odeljka iste priče koja u prvom redu ima samo jednu reč, ubojitu i preciznu: "Nepriznat?"

Novi Sad i u njemu junaci s punom svešću o sebi, koji sve registruju kao najtanjaniji seizmografi, a ipak su nepriznati... Niko ih ne uvažava, a oni su željni uvažavanja. Oni kao osvajači prolaze gradskim ulicama pre svega zato što su posmatrači....

Te 1974. Tišmin "Mrtvi ugao" izvukao me je iz stvaralačkog mrtvila, krenula sam da pišem. Spor, s prekidima, ali ipak išlo je nekako, uz sve obaveze u porodici, na poslu.

I onda sam, negde krajem 1978. godine odnela jednu od tih novih priča u *Letopis Matice srpske* i predala je uredniku Aleksandru Tišmi. Ni dan danas mi nije jasno odakle mi ta hrabrost da kao još nepoznat pisac odnesem redakciji priču od šezdeset i nešto kucanih strana. Možda sam samo htela da je Aleksandar Tišma pročita i pozove me na razgovor, možda se nisam ni nadala da će je objaviti, a možda sam se i nadala. Uglavnom, Aleksandar Tišma ju je bez reči, celu pustio u *Letopis*. Ja sam to doživela kao trijumf. Sećam se, pozvao me je da mi kaže kako se Mladenu Leskovcu dopala moja priča, što je onda, ne samo za mene, bilo veliko priznanje.

Sledeće godine, završila sam zbirku priča i predala je Matici srpskoj. I Tišma me je opet pozvao, sada kao urednik u Izdavačkom preduzeću Matice srpske. Pozvao me je da mu kažem neke osnovne biografske podatke koji treba da se nađu na klapni knjige. Između ostalog, pitao me je kad sam rođena. Ja sam mu odgovorila vrlo precizno: "Trećeg aprila 1947". On mi je dobio pogledavši me iskosa: "Je li vi to želite da vam šalju čestitke za rođendan?"

Nisam odmah razumela šalu, pošto sam njegovo pitanje bila shvatila vrlo ozbiljno, kao da dajem podatak za ličnu kartu ili, možda, za neki imaginarni evidencioni karton pisaca koji Aleksandar Tišma lično pravi.....

Oto Tolnai

NAJTOPLIJI DAN STOLEĆA

Tišma je na Palić stigao kao član žirija Međunarodnog filmskog festivala. Dopao mu se film *Strast* Đerđa Fehera; na kraju, čini mi se, zahvaljujući njemu, Feher je i dobio specijalnu nagradu. Tišma je na vrlo zanimljiv način tumačio taj film. Ne sećam se da li je i novinarima izložio svoju analizu *Strasti*. (Pretpostavljam da bi mu se svideli i filmovi Bele Tara, da bi i povodom njih mogao da nam saopšti značajne stvari koje je već delom otkrila, koliko vidim, i Suzan Zontag.)

Otkad smo se preselili na Palić, nisam sreo Tišmu, pisca rodnom iz obližnjeg Horgoša, koga je na prošlogodišnjem Međunarodnom sajmu knjiga Handke predložio za Nobelovu nagradu.

Handke, koga smo obojica smatrali za najboljeg nemačkog pisca, malo se zapetljao, nema sumnje, u jugoslovenska pitanja, ulazio je u brojne polemike, samo štampani tekstovi tih rasprava mogli bi da čine materijal nekoliko podebljih knjiga, ali tada, na najvećem sajmu knjiga, time što je najbolji nemački pisac baš njega postavio na prvo mesto, a ne neke druge, kod kuće i u svetu poznate, popularne i, što bi se reklo, zvanične pisce – Tišmu, koji je najdoslednije i najoštrije kritikovao ovdašnja zbivanja, brojnim (u međuvremenu u pozamašnu knjigu sabranim) ubistveno sarkastičnim izjavama, posebno intervjuima, koji su objavljivani većim delom u zapadnoevropskim listovima, naime, za vreme rata živeo je neko vreme u dobrovoljnom egzilu u Francuskoj, a to znači da je i Handke bio u prilici da se podrobije upozna sa njegovim stavovima, te ako baš njega stavlja na prvo mesto, dajući uzgred, neverovatno tačnu analizu Tišminog umetničkog postupka, u krajnjoj liniji – pomislio sam tada na trenutak – nije se ipak toliko izgubio u našim bespućima kao što nam se čini, jer upravo ovaj njegov čin, da baš Tišmu, tog neporecivog opozicionara predlaže za Nobelovu nagradu – mogli bismo da shvatimo i kao neku vrstu gesta, izazova.

Dakle, otkad smo se preselili na Palić, nisam bio u prilici da razgovaram sa Tišmom – u onim teškom vremenima neposredno pred izbijanje ratova, zajedno sa Juditom Šalgo, redovno smo raspravljali sva važna pitanja, učestvovali u brojnim civilnim rezistentnim inicijativama. Pored Judite, u vezi s tim valja još pomenuti Beljanskog i Vrsajkova, muzičkog estetičara. Sećam se, kada smo putovali u Sarajevo, na osnivačku skupštinu Saveza nezavisnih pisaca, toliko smo se zadubili u razgovor, da smo u Pazovi zaboravili na predsedanje. Stajali smo zbunjeni i bespomoćni na praznom peronu, kada se pojavila jedna žena u crmini (kao kakva Tišmina junakinja, pomislih), prišla nam je i rekla: sada je dobila telegram, umro joj je neki bliski rođak, na radu u Nemačkoj, da li bismo joj mogli objasniti, kako da stigne u taj nemački grad neobičnog imena...

Ako pomislim na Tišminu stravičnu intelektualnu žeđ, na neverovatno širok spektar njegove pažnje, na njegovu bukvalno neumornu peripatetiku (dinamičnost, organsku potrebu, volju za kretanjem) onda bih i ja Novi Sad mogao nazvati Atinom.

Jedva sam stizao da ga snabdeвам mađarskim knjigama, mada je imao i druge dobavljače. (Dao sam mu knjige Ištvana Vaša i Alen Polc, na primer, zahvaljujući njegovoj preporuci potom je Judita u najboljem trenutku objavila na srpskom Polcovu *Ženu na frontu*). Pročitao je sve bitne, u Jugoslaviji objavljene knjige, ažurno je pratio francusku, nemačku, englesku književnost. I baš zbog toga me je iznenadio, jer je, kada sam ga pitao za njegovog omiljenog pisca, bez razmišljanja rekao da je to Elza Morante, Moravijina supruga. Ali ne njena *Istorija* (o kojoj se, znamo, i Lukač pozitivno izjasnio), već jedan njen manje poznati roman: *L'isola d'Arturo*.

Nadam se, biću još u prilici da o ovoj spisateljici, o ovoj čudesnoj, u svojoj vrsti zaista jedinstvenoj knjizi – za koju mogu jednoznačno njemu da zahvalim – negde i javno da razgovaram sa njim, da ga navedem da priča o njoj jer, koliko ja znam, nije još ni govorio, ni pisao o tome. Sada, za ovu priliku, hteo bih samo da navedem u stihove prelomljeni moto romana:

*Ono što si na zemlji zamišljao kao sićušnu tačku,
bila je – vasesljena.*

Već kada su se prvi put javili, telefonirali, da će doći na Paliću, da je Tišma prihvatio članstvo u žiriju, već tada se nešto desilo. Kao da se naša sredina usijala, nenadano dobila neko intelektualno punjenje. Na jedan jedini znak nestalo je praznine, opšte mlakosti. Najednom je sve oko jezera dospelo u fokus neke čuderno izoštrene pažnje. Mada Tišma sve postojeće stavlja pod surovu racionalnu analizu, grubo, hirurški otvarajući, i tvrdim, širokim potezima, gotovo nasuvo obrađujući i najteža pitanja, ipak je on jedan od naših ponajviše senzitivnih, ponajviše hedonističkih pisaca.

Kada god ponovo pročitam znameniti Otlikov tekst *Otrov* (moguće ga je interpretirati i kao svojevrsni autoportret), preda mnom se uvek ukaže i Tišmin lik, kako u kratkim pantalonama, sa malom, prugastom ležaljkom za plažu pod miškom – kao jedini autentični građanin Atine – kreće put Dunava.

Leti umem stravično da pocrnim. Volim sunce... žudim za žegom, za raskalašnim, neobuzdanim letom. Moja koža halapljivo poprima sve tamnije nijanse, lepa bronšana začas prelazi u ljutu crnu boju... Tek pre dve godine, na jednom balatonskom kupalištu naišao sam na dostojnog takmaca... Bio je za sedam unci tamniji od okoline... A zapravo nijedan od nas dvojice se nije sunčao. Naprosto smo živeli tamo, na obali jezera, od jutra do mraka...

Nasumice citiram neke rečenice iz uvodnog poglavlja tog kratkog teksta, i ovim bismo već morali da u dva pravca nastavimo diskurs o ovim međusobno i te kako povezanim stvarima. Jedan se tiče Tišminog odnosa prema Otliku. Kada je s iskrenim oduševljenjem, divljenjem, i sa izvesnom nostalgijom, u samo predvečerje nastupajućih teških godina, preveo Otlikov roman *Krovovi u svitanju*, sa Banjajem je posetio već vremešnog pisca i potom, na moju molbu, o toj poseti napisao kratak, ali sjajan esej za nedeljnik *Napló* (šteta što spomenar posvećen Otliku ne zna za taj tekst). Za mene je opis susreta dvojice prozaista bio potresan – kroz staklena vrata Tišma primećuje kako Otlík, klecavih kolena, pridržavajući se s mukom za nameštaj, prolazi kroz susednu sobu, i kako, približavajući se vratima, na samom pragu, zauzima vojnički čvrsto, uspravno držanje...

Igrom slučaja, najtopliji dani zatekli su ih baš na Paliću. Jednog prepodneva, kada su već svi padali u nesvest od žege – radio je javio da je reč o najtoplijem danu stoleća – sa prijateljima smo razmatrali mogućnost da otkazemo ranije dogovoreni odlazak u Suboticu. Međutim, na moje nemalo iznenađenje, Tišma je bio izričito protiv, štaviše, dodao je:

– Veoma se raduje što mu je dato da doživi najtopliji dan stoleća.

U tom trenutku prevazišao je junake Otlikovog *Otrova*. Svojom pojavom, bar za mene, Tišma je više otelotvoravao Židovu i Kamijevu atitudu, svetonazor ove dvojice Mediteranaca.

Stajao je preda mnom, nadomak ženskog štranda, jedan apsolutni kreol, koji je svim svojim porama uživao u najtoplijem danu stoleća.

Bio sam odmah svestan da moram, neizostavno, da napišem novelu o čoveku koji ovde, na Paliću, doživljava najtopliji dan stoleća. Poput kakvog dara sudbine. Poput iznimnog dara našeg jezivog veka, posebno našeg jezivog desetleća. Opisati od jutra do mraka ovaj dan našeg junaka – odnosno stoleća, desetleća – u kojem već i metali počinju da se razmekšavaju.

Neobično je i to da, dok pišem ove redove, prebirem po ovim zabeleškama o najtoplijem danu veka – napolju već pada sneg. I gotovo nezavisno od moje volje, posve slučajno dospevaju u isti tekst pasusi o najlepšoj zimi stoleća i o njegovom najtoplijem danu.

Naime, ovih dana koncipiram decembarski – prvi zimski – broj mesečnika *Palić i Okolina*, naručujem zimske tekstove od stalnih saradnika, prebiram po ostavštinama lokalnih fotografa, pomalo ganut razgledam stare fotose, klizače na zaleđenom jezeru, pecaroše nad sekiricom načinjenim, pravilnim četvorougaoim rupama, radnike koji srpom seku trsku, proučavam neobične konstrukcije saonica i klizaljki na jedra domaće izrade, slušam priče prijatelja o njihovim drvenim, žičanim klizaljka-ma zaobljenih ili zaoštrenih vrhova, zurim u glupe figure, kako Kostolanji piše, u belom kararskom mermeru modeliranih Sneška Belića, ali evo, već sam započeo i opis najtoplijeg dana stoleća, čak sam već objavio jedan odlomak, i mada moj junak ni po čemu ne podseća na Tišmu, štaviše, možda je upravo njegov antipod, jedan izrazito naivan čovek, na granici maloumnosti (za Tišmu su skoro svi ljudi, odnosno umetnici: naivni), slični su jedino po tome što su obojica obožavaoci sunčevog otrova, poput one Otlikove figure, odnosno Židovih i Kamijevih junaka, pa ipak, pouzdano znam, bez Tišme ovaj dan ne bi za mene bio toliko poseban...

– odlomak –

(Sa mađarskog preveo Arpad Vicko)